

SAHTECİLİK SUÇLULARI HAKKINDA PSİKOSOSYAL İNCELEME

Dr. FARUK AŞICIOĞLU* Dr. BAYHAN ÜGE**

ÖZET

Ekonomik sorunlar arttıkça sahtecilik, dolandırıcılık gibi temelinde hırs, güç ve para kazanma arzusu yatan suçlar artmaktadır.

Çalışmamız 1985-1994 yılları arasında Adli Tıp Kurumu Gözlem İhtisas Dairesi'nde gözlem altına alınan ve sahtecilik suçu işlediği iddia edilen 63 olguyu kapsamaktadır. Bu olguların psikososyal yönleri Roschach psikodiagnostik metodu, gözlem ve klasik muayene ile belirlenmeye çalışılmıştır.

Olgularımızın çoğunluğu erkektir. Mali durumları kötü olup, genel suçlulara oranla daha eğitimliydi. Olguların sahte belge düzenleme, sahte çok senet düzenleme, karşılıksız çek verme ve dolandırıcılık gibi çok çeşitli yöntemlere başvurdukları görülmektedir.

Olgularımızın yaklaşık %60'ı normal zeka bölümünde (90-110) bulunmuştur. Kişilik özellikleri ve entellektüel kontaktları yeterli iken sosyal ve affektif kontaktlarının ve affektivitelerinin yetersiz olduğu saptanmıştır. Ayrıca emotivite, impulsivite, ağırsivite, anksiyete ve enantilizmin şahsiyet karakterlerinin baskın unsurları olduğu görülmektedir.

SUMMARY

PSYCHOSOCIAL ASPECTS of FORGERY CRIMINALS

It is known that nowadays crime increases more and more which takes its source from economical conditions. These crimes such as fraud, forgery, cheat, swindle, falsification are originated of the need of power and greed.

Our study includes 63 cases which were observed in Psychiatry Department of The Council of Forensic Medicine of Turkey, between the years of 1985 and 1994. Psychosocial aspects of the cases were inspected according to Rorschach's method of psychodiagnosis and classical examination-inspection methods.

Most of our cases were men. They were more educated compared to the general criminals and their economical condition was not good. Their blameworthy acts were forging documents, giving uncovered cheques and swindling

Approximately, sixty percent of them were found to have 90-110 intelligence quotient. According to their personality traits, intellectual functions were sufficient. However, social and affective contacts and affectivities were found insufficient. Such specifications like emotivity, empulsivity, ağırsivity, anxiety and some infantile aspects were found dominant in their characters.

GİRİŞ ve AMAÇ

İnsan kişiliğinin oluşumu, gelişme halinde bir entegrasyon sürecidir. Bu süreç içinde farklı psikolojik, sosyal ve kültürel fonksiyonlar dinamik davranış örnekleri oluşturmak için birbirleri ile işbirliği halinde dirler (Bıyıklı, 1972). Hızla değişen sosyal şartlar altında özdeşleşme yapamayan, alabildiğine özerklik

isteği ve buna karşılık sorumluluk duygusundan yoksun kişiler, narsisizm içinde arzu, istek ve ihtiraslarını "haz prensibi"ne uygun şekilde doyuma ulaştırmada yasalara ters düşen suç şeklindeki eylemlere girişirler (İnal 1984; Gençtan 1988; Koptagel 1982, Songar 1981; Köknel 1986). Ahlaki benliğin veya süperegö'nün gelişemediği, ego'nun işlevini yeterince yapamadığı hallerde, kişiliğin bütünlüğü bozularak olumsuz toplumsal ve bireysel etkenler insan davranışlarına hakim olmakta ve ortak değer, inanç, hedef ve kavramlarda kargaşaya ve suça eğilime neden olmaktadır.

* T.C. Adalet Bakanlığı Adli Tıp Kurumu Başkanlığı, 1. İhtisas Kurulu, İSTANBUL

** T.C. Adalet Bakanlığı Adli Tıp Kurumu Başkanlığı 4. İhtisas Kurulu, İSTANBUL

TABLO 1. YAŞ GRUPLARINA GÖRE DAĞILIM

Yaş Dillmi	Olgu Sayısı
> 19	2
20-29	15
30-39	24
40-49	14
50-59	5
60-69	3
TOPLAM	63

TABLO 2. DİĞER SUÇLARLA KARŞILAŞTIRMALI EĞİTİM DÜZEYİ

Eğitim Düzeyi	Olgu Sayısı	Oran	Diğer Suçluların Oranı (*)
Cahil	9	14.28	3.42
Okur Yazar	4	6.34	6.09
İlk	18	28.57	76.02
Orta	16	25.39	7.11
Lise ve Dengi	11	17.46	5.77
Yüksek Okul	5	7.93	1.59
Toplam	63	%100	%100

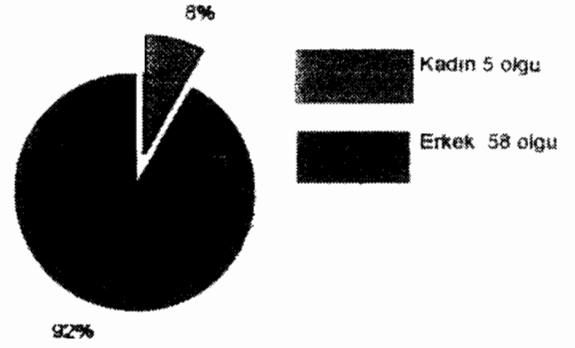
(*) Adalet istatistik verilerine göre 1992 yılında suç türü ayırmaksızın cezaevlerinde bulunan hükümlülerin eğitim düzeylerine göre oranı.

Olumsuz sosyokültürel ve ekonomik etmenler bireyin kişilik yapısında suça yatkın eğilimlerin belirginleşmesine sebep olduktan sonra kişinin yaşamındaki motivasyonlarını etkileyerek suç fiilinden önce "suç işleme imajı" rasyonalize edilmektedir. Sosyal ve moral değerlerin zayıflaması, köşe dönme, çalışmadan kazanma gibi maddi kalıp ve hedeflere planlanmış subkültürel bir rasyonalizasyon bireyin yaşam stiline hakim olarak arzu ve isteklerini en kolay ve kısa yoldan doyuma ulaştırmada sahtecilik vs. gibi suçların çözüm yolu olarak algılanmasına sebep olmaktadır (Üge 1993; Ziyalar 1981).

Suçla elde edilen kazancın, yakalanmanın yaratacağı kayıplardan ve risklerden daha avantajlı olduğu hallerde, bu türden suçlara eğilimi artırmaktadır.

Bu türden suçlara yaklaşımda, günümüzde hakim olan kriminolojik anlayış, sosyolojik ve psikolojik faktörler üzerinde yoğunlaşarak suçlunun sosyal ve kişilik özelliklerine klinik yolla ulaşmayı öngörmektedir (Sutherland ve Cressey 1970).

Literatürde mülkiyete yönelik suçlar içerisinde yeralan ve "ekonomik" veya "beyaz yaka" suçları olarak tanımlanan bu suçları (Sutherland ve Cressey 1970; Taft 1950, Sellin ve Wolfgang 1964) işleyenler hakkında yeterince bilgiye ve çalışmaya rastlayamadık. Bu itibarla sosyokültürel faktörlerin yanısıra Rorschach Psikodiagnostik metoduyla olguların kişilik yapılarını, Zeka testleri ile de Zeka Bölümlerini inceleyerek psikososyal faktörlerin bu türden suçlardaki yönlendirici ve belirleyici özelliklerini incelemeyi amaçladık.

Şekil 1: Cinsiyet Dağılımı

GEREÇ ve YÖNTEM

Adli Tıp Kurumu Gözlem İhtisas Dairesi'nde 1985-1994 yılları arasında sahtecilik suçu işledikleri iddiası ile gözlem altına alınan olgular sosyo-demografik özellikleri açısından incelenmiş, her olguya Zeka testi ve Rorschach kişilik testi uygulanarak olguların zeka ve kişilik özellikleri tesbit edilmeye çalışılmıştır.

BULGULAR

1985-1994 yılları arasında çeşitli yollarla sahtecilik suçu işlediği iddia edilen toplam 63 olgu Adli Tıp Kurumu Gözlem İhtisas Dairesi'nde gözlem altına alınmıştır. Bunların cinsiyet dağılımı grafik-1'de, yaş gruplarına göre dağılımı Tablo 1'de verilmiştir. Yaş spektrumu 18-65, yaş ortalaması 37.8'dir. Olguların 36'sı evli, 16'sı bekar, 5'i boşanmış, 6'sı duldur.

Tablo 2'de olgularımızın 1992 yılında ülkemizin tüm cezaevlerinde yatan hüküm giymiş diğer suçlularla karşılaştırmalı eğitim düzeyleri, tablo 3'de ise meslek dağılımları görülmektedir.

36 olguda kişinin kendisi, 14 olguda avukatı, 5 olguda yakınları şahsın psikiyatrik sorunları olduğunu iddia etmiş, 8 olgu ise mahkemedeki tutarsız davranışları nedeniyle gözlem altına alınmak üzere gönderilmiştir.

63 olgunun 27'sinde (%42.85) mükerrer suça rastlanmıştır. Bu 27 olgudan dokuzunun sahtecilik, yedisinin müessir fiil, ikisinin uyuşturucu kullanımı, üçünün hırsızlık, üçünün gasp, ikisinin zimmet, birinin ise fiili livata suçlarından sabıkalı olduğu saptanmıştır. 3 olgunun geçmişinde ise sık intihar girişimi görülmektedir.

Suçun motivasyonuna ilişkin cevaplar sıklıkla ihtiyaç, maddi sıkıntı üzerine yoğunlaşırken, bazı olgular suçu uyuşturucu etkisiyle, polis peşinde olduğu zaman kendisini önemli hissettiğinden ya da kendisini ailesine ispat edebilmek için işlediğini söylemiştir.

TABLO 3. MESLEK DAĞILIMI

Meslek	Sayı
İşsiz	4
Ev hanımı	5
Emekli	6
Çiftçi	4
İşçi	13
Memur	11
Esnaf	14
Tüccar	6
Toplam	63

Olguların başvurdukları sahtecilik yöntemleri Tablo 4'de verilmiştir.

63 olgudan 14'ünün (% 22.22) cezai ehliyeti olmadığına karar verilmiştir. Bu olguların sosyo-demografik özellikleri ve tanıları Tablo 5'de sunulmuştur.

Ceza ehliyetleri olmayan bu kişilerin gerçekleştirdikleri eylemlerinde suçun motivasyonu ve saiki bizat hastalık semptomudur. Bu itibarla olgularımızın psikolojik analizi yapılırken bu kişilerin ve uygulamalar sırasında belirgin simülasyon gayreti gözlenen 1 olgunun kişilik ve zeka testi sonuçları dikkate alınmamıştır. Dolayısıyla psikolojik terstlerle sağlıklı performans alınabilen 48 olgunun Zeka Bölümleri Tablo 6'da ve olguların kişilik özelliklerine ait bulgular ise Rorschach Psikodiagnostik metod ve terminolojisine uygun olarak Tablo 7'de gösterilmiştir

TARTIŞMA

Olgularımızın %7.94'ünü kadınlar oluşturmaktadır. Bu oran sahtecilik ve dolandırıcılık nedeniyle ce-

TABLO 4. BAŞVURULAN SAHTECİLİK YÖNTEMLERİ

Sahtecilik Yöntemi	Sayı
Sahte belge düzenleme(*)	11
Karşılıksız çek verme-kullanma	4
Sahte çek-senet düzenleme(**)	12
Senette ilave suretiyle miktar yükseltme	4
Milli piyango biletinde tahrifat	5
Sahte nüfus cüzdanı-pasaport düzenleme(***)	5
Çalıntı çekle sahtekarlık	8
Sahte kimlikle noter satışı	3
Dolandırıcılık (****)	9
Faturada tahrifat	2
Toplam	63

* Diploma, ev arama belgesi, reçete, istirahat raporu, vekaletname, sahte trafik belgesi, izin belgesi vs. düzenleme.

** Başkası adına borçlu, kefil, ciro imzası atarak.

*** Fotoğraf değişikliği yada kimlik bilgilerinde fiziksel veya kimyasal yöntemlerle silinti yaparak.

**** Vaad karşılığı para toplama, bakır bileziğe 22 ayar damga vurarak salma vs.

zaevlerinde bulunan kadın mahkumların tüme oranından (%1.26) bir hayli yüksektir. Bu durum tesadüfi olabileceği gibi kadın olgularımızın tümünün ileri yaş grubunda yer aldığı ve birisi hariç diğerlerinin eğitimsiz oldukları dikkate alındığında bu kadın suçluların genellikle suça alet edildiklerini düşündürmektedir.

Saldırgan olmayan ve profesyonelce işlenmiş suçların daha ileri yaşlarda işlendiği bilinmektedir. Olgularımızın yaş ortalaması (37.8), Amerika'daki bir çalışmada belirtilen 32.2 yaş ortalamasının biraz üzerinde bulunmuştur (Sutherland ve Cressey, 1970).

TABLO 5. CEZA EHLİYETİ OLMAYAN OLGULAR

Sayı	Yaş	Cinsiyet	Eğitim	Medeni Hali	Sahtecilik Yöntemi	Tanı	İlgili TCK Md.
1	35	Erkek	İlk	Bekar	Sahte ev arama Belgesi düzenleme	KR.Şizofreni (Paranoid Tip)	46
2	44	Erkek	Lise	Evli	Sahte kefil imzası atma	Atipik Depresyon	46
3	61	Erkek	İlk	Dul	Sahte ciro imzası atma	Paranoid Psikoz	46
4	26	Erkek	İlk	Evli	Miktarını yükseltme	Sendrom	46
5	35	Erkek	Orta	Bekar	Sahte kefil imzası atma	Kronik Şizofreni	46
6	44	Erkek	Orta	Evli	Karşılıksız çek keside etme	Şizofreni	46
7	31	Erkek	İlk	Evli	Dolandırıcılık	Şizofreni	46
8	74	Erkek	Lise	Evli	İlave suretiyle senet	Demans	46
9	41	Kadın	İlk	Evli	Miktarını yükseltme	Oligofreni	46
10	61	Kadın	Lise	Bekar	Dolandırıcılık	Psikoz	46
11	26	Erkek	Cahil	Evli	Vekaletname	Paranoid	46
12	34	Erkek	Orta	Evli	Karşılıksız çek kullanma	Şizofreni	46
13	20	Erkek	Orta	Evli	Dolandırıcılık	Psikoz	46
14	18	Erkek	Orta	Bekar	Dolandırıcılık	Paranoid kişilik üzerinde	47
						Gelişmiş ağır psikopatı	46
						Şizofreni	46

TABLO 6. OLGULARIN ZEKA BÖLÜMLERİ

I.Q.	N	%
121->	2	4.2
111-120	4	8.3
91-110	28	58.3
81-90	5	10.4
71-80	8	16.7
61-70	1	2.0
TOPLAM	48	100

Öğrenim durumu ile suçluluk arasında yakın bir ilişkinin bulunduğu, eğitim seviyesi arttıkça suça eğilimin azaldığı bilinmektedir (Sutherland ve Cressey 1970; Dönmezer 1994). Olgularımızın eğitim seviyesi 1992 yılı içerisinde suç türü ayırtmeksizin cezaevlerimizde yatan hükümlülerin eğitim seviyesinin çok üzerindedir. Olgularımız arasında ortaokul, lise ve yüksek okul düzeyinde eğitim görmüş olanların oranı 1992 yılı içerisinde suç cinsi ayırtmeksizin cezaevlerinde yatan hükümlülerinkinin bir hayli üzerindedir. Sahteciliğin beyaz yakalı suçlar arasında yer alması da bunu doğrular niteliktedir. Buna karşılık cahillerin oranı da daha yüksektir.

Bunun bazı olguların suça alet edilmiş olmasından kaynaklandığını düşünmekteyiz. O'Hara sahtecileri sınıflandırırken habitüel dolandırıcılar ve sahte çek keşidecilerine yer vermiştir (O'Hara, 1956).

TABLO 7. RORSCHACH PSİKODİAGNOSTİK TESTİ SONUÇLARI

	Vasat		Deficient	
	N	%	N	%
A.-ŞAHSİYETİN ENTELLEKTÜEL FAKTÖRLERİ				
1. Düşüncede zihni sentez yeteneği	36	75	12	25
2. İdrak fonksiyonunda "asimilation"	24	50	24	50
3. Entellektüel kontakt	37	77	11	23
B.-ŞAHSİYETİN AFFEKTİF FAKTÖRLERİ				
1. Ego fonksiyonları	23	48	25	52
2. Kolektif düşünceye iştirak yeteneği	43	89.6	5	10.4
3. Sosyal kontakt kabiliyeti	14	29	34	71
4. Affektif kontakt	4	8.3	44	91.7
5. Çevre ile ilişkiler	4	8.3	44	91.7
6. Sosyabilite	28	58.3	20	41.7
7. Affektif Maturite	9	18.8	39	81.2
	Var	Yok		
8. Emotivite	27	56.3	21	43.7
9. Affektif labilite, egosantrizm.	15	31.2	33	68.8
10. Empülsivite	26	54.2	22	45.8
11. Agressivite	24	50	24	50
12. Kuvvetli anksiyete	25	52.1	23	47.9
13. Enfantilizm	37	77	11	23
3.-PSİKODİAGNOSTİK				
1. Psikopatolojik sendrom yok	30	62.4		
2. Nevrotik bulgu	9	18.8		
3. Şizoid bulgu	3	6.2		
4. Psikopatik bulgu	6	12.6		
TOPLAM	48	100		

Uyuşturucu bağımlıları arasında yapılan bir araştırma bu kişilerde hırsızlık, şiddet, uyuşturucu satıcılığı yanında sahtekarlık suçlarında önemli bir yer tuttuğunu göstermektedir (Nurco ve ark, 1986). Bizde kriminal antesedanında uyuşturucu kullanımı olan iki olguya rastladık. Olgularımızın bir kaçı dışında sahtecilik suçu tek başına işlenmiştir. Lemert özellikle çek sahteciliğinin prensipte diğer profesyonellerle iştirak halinde olmaksızın tek başına işlediğini, çünkü hırsızlıkta olduğu gibi bir gözetmene ihtiyaç olmadığını söylemiştir (Sutherland ve Cressey 1970).

Genel anlamda sahtecilik haksız bir çıkar sağlamak amacıyla ve gerçeğin herhangi bir şekilde değiştirilmesi suretiyle aldatmaya yönelik bir eylem olarak tarif edilebilir (Erman 1987). Bu eylem sıklıkla bizim olgularımızda da görüldüğü gibi (Tablo 4) sahte çek-senet düzenleme şeklinde gerçekleşmektedir (Harrison 1958; Smith ve Hogan 1990; Kirk 1953).

Tablo 6'da görüldüğü gibi olguların çoğunluğu (%58.3) normal Zeka Bölümündedirler. Bu gruba üst zeka gruplarını da eklersek normal ve üstün zekaya sahip deneklerin oranı %70.8'e ulaşmaktadır. Bu kişilerin zeka düzeyleri ile bilgi ve organizasyon yeteneği gerektiren komplike eylemleri arasında bir paralellik göze çarpmaktadır.

Düşük orta ve borderline zekaya sahip olguların (%27.1) işledikleri suçların içeriği aynı paralellik yansıtmakta ve bilet, senet veya evrak üzerinde kolay anlaşılabilir tahrifatlar yaptıkları görülmektedir. Araştırma grubumuzda ancak 1 olgu debilite düzeyinde bir zeka bölümü göstermiş ve altından kalkamayacağı karmaşık bir sahtekarlık eylemini sürdürmeyerek yakalanmış olduğu öğrenilmiştir. Bu olgunun suça, lider bildiklerince azmettirilmiş olması da mümkündür.

Test sonuçları ve anemnez bulguları, bu tür suçlarda zeka, bilgi ve organizasyon yeteneğinin önemini vurgulamaktadır.

Rorschach kişilik testi sonuçlarına göre, (Tablo 7) şahsiyetin entellektüel fonksiyonlarını oluşturan "düşüncede sentez yetenekleri" ve "entellektüel kontakt"ları olgularımızın çoğunluğunda yüksek düzeyde bulunmuştur. Ancak, idrar fonksiyonundaki "assimilation" yetenekleri ise vasat düzeyde bir yeterlilik göstermekte ve suç eylemini seçmedeki gösterdikleri yaşam felsefesi ve hayat stilleri itibarıyla bir zaaf içinde olduklarını düşündürmektedir.

Kişiliklerini oluşturan affektif faktörleri açısından ise olgularımız genellikle "deficient" bir görünüm arz etmektedirler. Sadece kolektif düşünceye iştirak yeteneklerinin yüksek olması, toplumun belirli bir kesiminde hakim olan kolay ve kısa yoldan kazanç

sağlama kuramının bir ifadesi olabilir düşüncesindeyiz.

Tablo 7'de görüldüğü gibi olguların ego fonksiyonları, sosyal ve affektif kontaktları, kalitatif yönden sosyal çevre ile ilişkileri ve sosyabiliteleri oldukça yetersiz bulunmuştur. Grubumuzu oluşturan olguların %91 gibi büyük çoğunluğu, psikotik boyutta olmakla beraber son derece yetersiz ve bozuk bir affektiviteye sahiptirler ve emosyonel yönden immatürdürler.

Diğer kişilik boyutları açısından da, emotif ruhsal yapının, empülsif ve agresif eğilimlerin, kuvvetli anksiyetenin mevcudiyeti önemli bir bulgu olarak ortaya çıkmıştır. Emosyonel kontrollerinin çok zayıf oluşu ve enfantil kişilik özelliklerinin bu türden suçun işleminde etmen olabilecek baskın birer faktör olduğu dikkati çekmektedir.

Rorschach kişilik testi sonuçları, adli psikiyatrik muayene bulguları ile çok yüksek oranda bir paralellik göstermiştir. Nitekim, yukarıda zikredilen yetersizliklere rağmen olguların %60'ında psikopatolojik bir sendrom tesbit edilmemiştir. 9 olguda (%18.8) nevrotik, 6 olguda (%12) psikopatik ve 3 olguda (%6) şizoid kişilik özellikleri bulunmakla beraber şahsiyet yapısında "dissociation" görülmemiştir.

Psikolojik, sosyo-kültürel ve kriminolojik faktörler birlikte değerlendirildiğinde, olgularımızın çoğunda çevre ile affektif uyumun ve emosyonel kontrolün oldukça yetersiz olduğu, enfantil ve immatür kişilik yapısı özellikleri taşıdıkları, içlerinde buldukları sosyal şartlara kişiliklerini entegre edememiş oldukları tesbit edilmiştir.

KAYNAKLAR

- Bıyıklı H İ: Çocuk Suçluluğunun nedenleri. Adalet Dergisi, 2: 760-772, 1972
Dönmezer S: Kriminoloji. 8. baskı, Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş., İstanbul s. 225, 1994.
Erman S: Sahtekarlık Suçları. Ticari Ceza Hukuku, Cilt 3, 5.

- Baskı, İ.Ü.Fen Fakültesi Döner Sermaye İşletmesi Prof. Dr. nazım Terzioğlu Basım Atölyesi, İstanbul, S.14, 222, 1987.
Gençtan E: Çağdaş Yaşam ve Normal dışı Davranışlar. Evrim Matbaacılık Ltd. Şti., İstanbul, S.214-220, 1988.
Harrison WR: Suspect Document. Frederick A. Praeger Publishers, New York, p.374, 1958.
İnal B B: 12-18 yaş arası erkek çocukların suça yönelmelerinin zeka ve kişilik faktörleri ile ilgisinin araştırılması, İ.Ü.İstanbul Tıp Fakültesi Psikiyatri Anabilim Dalı, doktora Tezi, 1984.
Kirk P.L: Crime Investigation, Interscience Publishers Inc., New York, p. 479-80, 1953.
Koptagel G: Tıpsal Psikoloji. İ.Ü. Cerrahpaşa Tıp Fakültesi, Rektörlük No: 3024, Dekanlık No: 110, Fatih Gençlik Matbaası, İstanbul, S.65,70-73, 1982.
Köknel Ö: Cinsel Sorunlar Bazen Suça İter. hürriyet Gazetesi, 28.10.1986.
Nurco DN, Ball JC, Shaffer JW et al.: A Comparison by race-ethnicity of narcotic addict crime rates in Baltimore, New York, and Philadelphia, Am J Drug Alcohol Abuse. 12 (4): 297-307, 1986.
O'Hara CE: Fundamentals of Criminal Investigation. Charles C. Thomas Publisher, Springfield, Illinois, p.358, 1956.
Sellin T, Wolfgang ME: The Measurement of Delinquency, John Wiley and sons Inc., New York, London, Sydney, p.35, 1964.
Smith JC, Hogan B: Criminal Law, 4 th edition, Butterworths, London, Dublin, Edinburgh, p.520, 1990.
Songar A: Çeşitleme. Kubbealtı Cemiyeti Neşriyatı, No: 7, Güryay Matbaası, İstanbul, S.40, 1981.
Sutherland EH, Cressey DR: Criminology. 8th edition, J.B. Lippincott Company, Philadelphia, New York, Toronto, p.42, 124-140, 285, 1970.
Taft DR: Criminology, a Cultural Interpretation. Revised edition, The Macmillan Company, New York, p. 240-245, 1950.
Üge B: Agressivite ve Empulsivite Faktörlerinin Suçluların Şahsiyet Yapısındaki Rollerini. İ.Ü. Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul, 1993.
Ziyalar A: Sosyal Psikiyatri. İ.Ü. Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Psikiyatri Kliniği Vakfı Yayın no: 5, İstanbul, S.2-6, 1981.